

de vroegste industriegebieden, deel 5:

Kwakerspoeel

De vroedschap van Amsterdam achtte het gebied tussen Buitensingel en Kostverlorenvaart uitstekend geschikt om daar de industrie te vestigen die niet tussen stedelijk bebouwing thuishoorde. Dat ze daar de mogelijkheden toe kregen, ondanks dat dit gebied tot de gemeente Nieuwer-Amstel behoorde kwam doordat de vroedschap al sinds de 16^e eeuw ambachtsheer van die gemeente was en doordat in 1752 ook nog eens het bestuur over de Stads- en Godshuispolder officieel overgenomen werd, in volledige overeenstemming met de ingelanden van die polder. Daarnaast werd de stad in 1861 ook nog eens eigenaar van de hele vaart door koop van het Hoogheemraadschap Rijnland.

De Stads- en Godshuispolder begint bij de Overtoomsevaart noordwaarts en eindigt aan het IJ bij de Haarlemmerpoort en een klein stukje ervan kwamen wij in deel 4, de Overtoomsevaart al tegen tot het nieuwe Jacob van Lennepkanaal. Nu gaan we kijken naar het gebied ten noorden daarvan tot de Vinkenbuurtsloot, de latere Hugo de Grootgracht. Deze wateren, die zo keurig parallel lopen aan de Overtoomsevaart waren, met nog vele andere, de weersloten van de ontginning van deze polder in de 12e en 13e eeuw. Aan één van die sloten had zich een deel der

*Boven: De Lange Bleekerssloot.
Links: Patroon van kavelsloten (of weren) in de Stads- en Godshuispolder. Dwars door het rechterdeel van deze weren was in 1610 de Derde Uitleg ontstaan, waardoor de polder in een steeds smaller worden driehoek eindigde bij de (derde) Haarlemmerpoort.*

Amsterdamse textielindustrie gevestigd, met grote bleekvel- den en opgestelde lakenramen: van de Lange Bleekerssloot, in het verlengde van de Rozengracht, tot de Kuipers-sloot. Langs dat soort sloten liep in de regel een doorgaand pad, vaak tot de Kostverlorenvaart aan toe, maar niet langs de Bleekerssloot. Het Schuttingpad ging halverwege via het Korte Bleekers- pad in het Jan Hanzenpad over, een hele weer zuidelijker (zie kaartje p.5). Ten noorden van de sloot was de belangrijkste weg van dit industriegebied, het Lange Bleekerspad dat wèl helemaal tot de vaart doorliep en bij de Tolbrug over de vaart uitkwam. Dat was de brug die in 1904-'05 vervangen werd door de Wiegbrug.

Na het wegwijnen van de textielindustrie werd het Lange

Boven: Het Lange Bleekerspad, naar de stad gezien.

Rechts: De botenwerf van Rijkshof aan het Lange Bleekerspad.

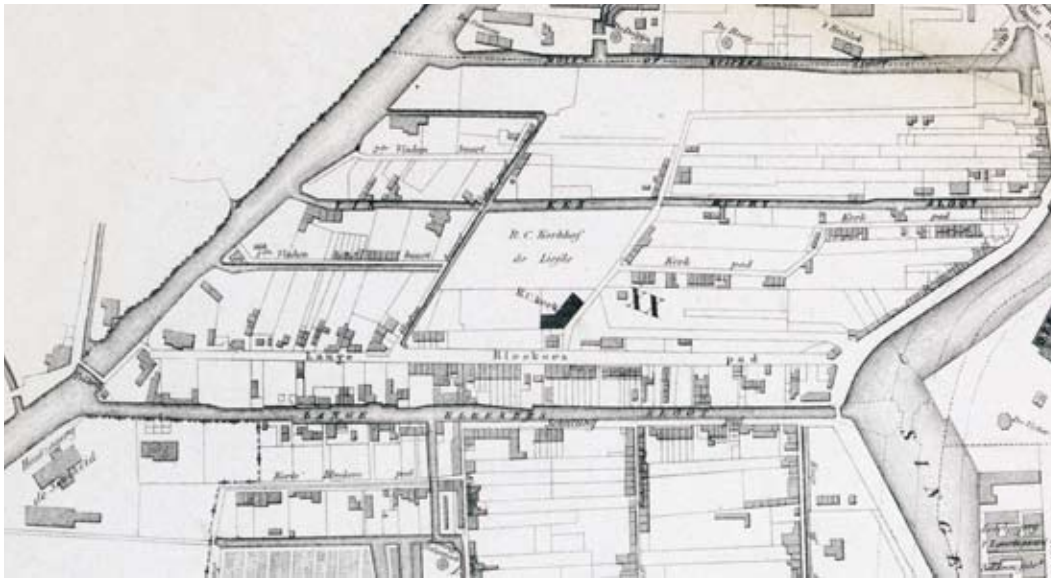
Bleekerspad en omgeving in beslag genomen door andere in- dustrie, nijverheid en ambachtelijke bedrijfjes. Dat werd een bizarre mix van tuinderijen, de leerlooierij van S. Schagen, herbergen en uitspanningen, bloemisterijen zoals die van Van den Berg, theetuinen zoals Mijn Genoegen en de Keizers- kroon, een lijnbaan, de Gips- en kalkfabriek van Disselkoen, kegelbanen, de Lak- en vernisstokerij van H. Kelper Jr., boten- werven, grutterijen en andere winkeltjes en heel veel goed- kope arbeiderswoninkjes. Daar had zich dan weer een kerk bij genesteld, RK-kerk De Liefde met een eigen begraafplaats aan de Vinkenbuurtsloot en een eigen toegangsweg vanaf de Bui- tensingel: het Kerkpad. Door de Derde Uitleg rond 1610 kwam dit gebied, door de 100 roeden stadsvrijheid, nog vaster onder de invloed van Amsterdam. Tussen de reeds bestaand industrie en bebouwing liet de stad ook eigen bedrijvigheid toe, zoals in 1671 de zaagmolen Koning Salomon aan het Kwakersdwar- spad en als veertiende zaagmolen de Pelgrim of Nieuwe Ses-

kant aan het Kwakerspad. In 1853 kwam daar de lijmziederij Blekkingh & Co bij en in 1876 een diamantslijperij. Ten westen van dit alles was een concentratie huisjes, bedrijven, houtzaagmolens en scheepswerven aan de Kostverlorenvaart en de eerder genoemde Tolbrug naar Sloten met aan de overkant de Maljapenkade, het Slatuinenpad en de overhaal bij herberg de Drie Baarsjes. Bijzonder is dat er geen toegangsweg naar dit deel van Nieuwer-Amstel was, anders dan door Amsterdam over Buitensingel en Jan Hanzenpad of door Sloten over de Maljapenkade, notabene een particuliere weg.

Boven: De Buitensingel was een uitstapje waard.
Onder: De Bleekerssloten en Bleekerspaden op stadsplattegrond van 1881

Molens rond de Kwakerspoel

Kwakersdijk	Sloop
de Boterton	1846
de Vrouwenakker	1885
de Omval	>1890
't Gekroonde Schaap	1712

Kwakerspad N	
de Nachtegaal	1838
de Witte Lelie	±1880
de Vriendschap	±1880
de Jonge Frederik	1832

Kwakerspad Z	
de Vrouw Anna Maria, v/h de Seskant	<1890
de Zaaijer	±1890
de Liefde	?
de Bijkerk	?

de Haan	±1890
de Koning Salomon	1900

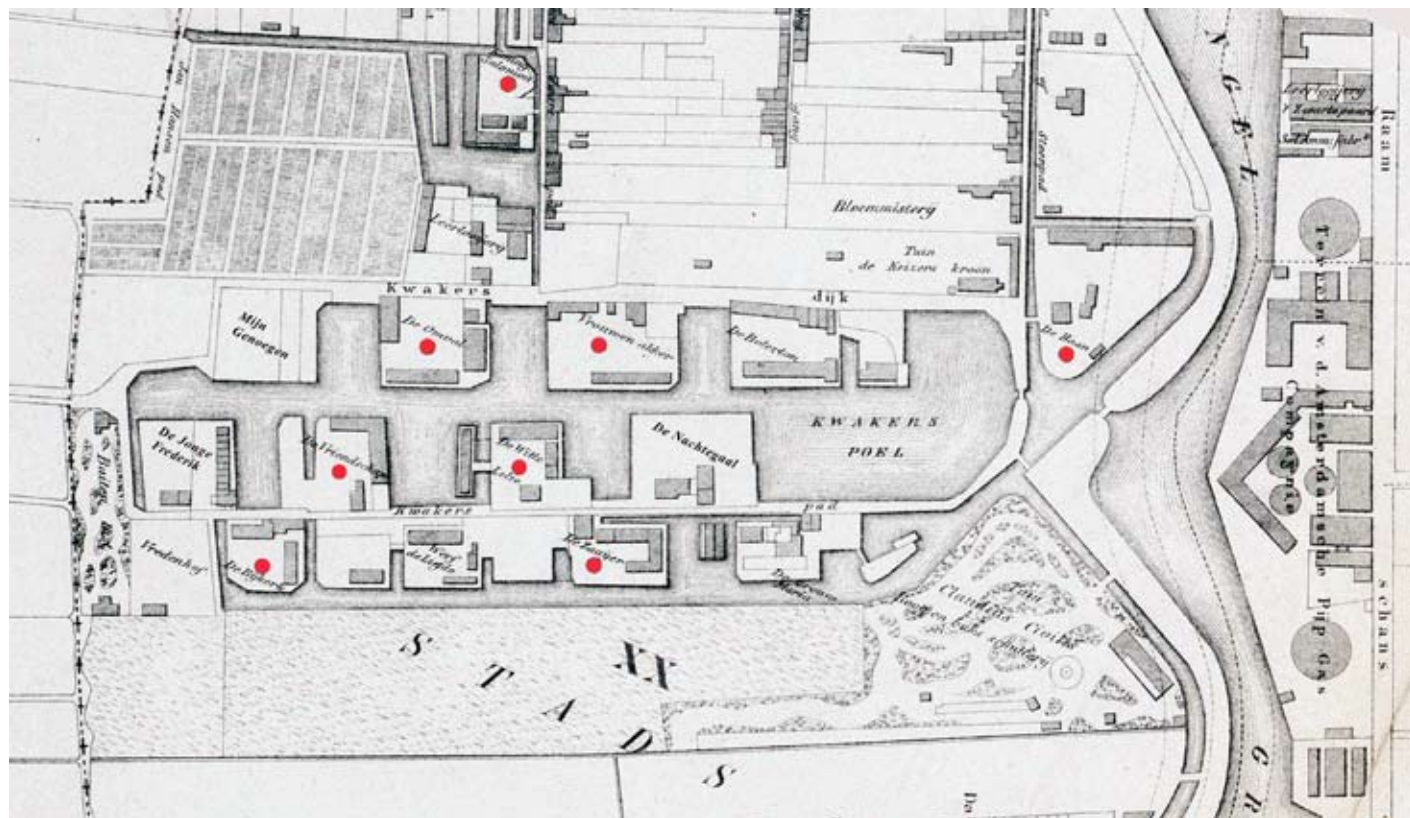

Beginnend in 1658 werd de Buitensingel al in een doorgaande weg veranderd, met bruggetjes over elk obstakel en beplant met een dubbele rij bomen. Dit ontwikkelde zich tot een gebied voor zondagse uitstapjes, wat diverse ondernemers naar dit buitengebied lokte om er theetuinen en pretparken aan te leggen. Een der oudsten was de Keizerskroon, de grootste was de Nederlanden, na 1851 Claudis Civilis genoemd naar de schuttersvereniging die zich er toen vast neerliet. Iets verder land-in kwam nog de Eendracht, het latere Buitenlust. Ook de trek naar de openlijk katholieke kerk De Liefde trok zondags veel publiek, alles bij elkaar zó veel dat er een serieuze pontverbinding kwam vanaf bolwerk Rijk naar de Buitensingel ter hoogte van

*Boven: De Buitensingel, begin Kwakerspoel en zaagmolen De Haan.
Rechts: De Kwakerspoel met zaagmolens en plezierbootje.*

de tuinen, de bloemisterij van Van den Berg en het Kerkpad. Ten zuiden van dit van ouds drukbevolkte gebied was redelijk maagdelijk polder met hooi- en grasland. De 100 gaarden stadsvrijheid daarin koos de vroedschap van Amsterdam uit om er een concentratie zaagmolens te vestigen. In tegenstelling tot andere gebieden dacht de stad hier minder moeite te hebben om molenaars naar toe te lokken en werden de erven verhuurd en moesten de molenaars zelf de gewenste sloten en balkhavens graven én bekostigen. Er mocht slechts één dubbel woonhuis op het erf geplaatst worden en daar werd een standaard ontwerp voor aanbevolen. Ook stond vooraf vast dat de stad hier alleen zaagmolens wilde zien. Er werden op 2 april 1661 twaalf erven aangewezen en ook verhuurd; drie rijen van vier met de eerste acht ter weerszijden van het Kwakerspad en

De Kwakerspoel en omgeving in 1881. Geheel boven is het erf van de Koning Salomon aan het Kwakersdwarspad nog in gebruik. Op de eerste rij links het erf van 't Gekroonde Schaap die al in 1712 afgebroken werd en collegietuin Mijn Genoegen werd; rechts de Boterton die in 1846 verdween. Op de tweede rij links het erf van de Jonge Frederik die in 1832 verdween en rechts de Nachtegaal die net afgebroken was. Op de onderste rij de Vrouw Anna Maria die in 1855 al op stoom overschakelde en in 1881 op het erf al geen molen meer kende. Ook De Liefde is dan al verdwenen. Aan de Buitensingel staat nog De Haan.

vier aan de Kwakersdijk. Aan de Buitensingel werd nog een plek voor een dertiende molen gevonden, de Haan. De aansluiting van balkhavens deden de watervlakte uitdijen tot de Kwakerspoel en het Kwakerspad tot Kwakerseiland, wat in werkelijkheid natuurlijk hoogstens een schiereiland was. Dwarspaden tussen Kwakersdijk en Lange Bleekerssloot, het Steenpad en Kwakersdwarspad verbonden de molens met de levendige buurt rond de Bleekerssloot met inkoopmogelijkheden en huizen voor het personeel. De meest voorkomende zaagmolen was van het type 'paltrok' maar zaagmolen de Vrouwe Anna Maria was een afwijkend molen in dit landschap, namelijk een bovenkruierende stellingmolen.

De ruime vaarwegen rondom de molens werden eind 18^e eeuw ook tot een last, toen dat water ontdekt werd om te spelevaren als afwisseling op de verpozing in de tuinen. Toen in 1712 het

Gekroonde Schaap om onbekende redenen afgebroken werd zag een handige ondernemer kans het erf te bemachtigen om er een theetuin te vestigen: de collegietuin 'Mijn Genoegen'. In strijd met het bestemmingsplan en een keur van 24 december 1766 tegen 'buitentimmeren' kreeg eigenaar Jan Boes achter elkaar vergunning voor grote theekoepels, overdekte kegelbanen en hoge beplanting. Op rekwesten van molenaars op aangrenzende erven, de Koning Salomon, de Vriendschap en de Jonge Frederik werd lauw gereageerd met halfbakken maatregelen. Trossen plezierbootjes blokkeerden de balkhavens en de maatregelen die de molenaars afdwongen hadden

Boven: De Vrouwe Anna Maria, de enige bovenkruier aan de Kwakerspoel. Op deze foto staat naast de onttakelde molen al de stoomzagerij.

Links: De Vrouwenakker tussen de oprukkende nieuwbouw van de Kin-kerbuurt.

tot resultaat dat de eigenaar van de tuin met prikacties probeerde de molenaars weg te pesten of op z'n gunstigst uit te kopen. Hij had zich ten opzichte van de stad bovendien een sterke positie verschaft door het windgeld voor vele decennia in vooruit te betalen, ook al stond er al lang geen molen meer. Met de annexatie van 1877 kenterde het tij helemaal voor de molenaars. Behalve dat de prijzen voor hout kelderden door goedkope import vanuit het buitenland verloor de stad elke interesse, omdat ze andere plannen had met het poldergebied. Door de explosieve toename van het inwonertal van Amsterdam moesten er woningen gebouwd worden, waardoor de grond van de molens veel meer op kon brengen. De molenaars werd te verstaan gegeven dat de huur per eerstvolgende

Boven: De Buitensingel met pleziertuin Claudius Civilis. Links de suikerfabriek en gasfabriek aan de Schans, de latere Marnixstraat.

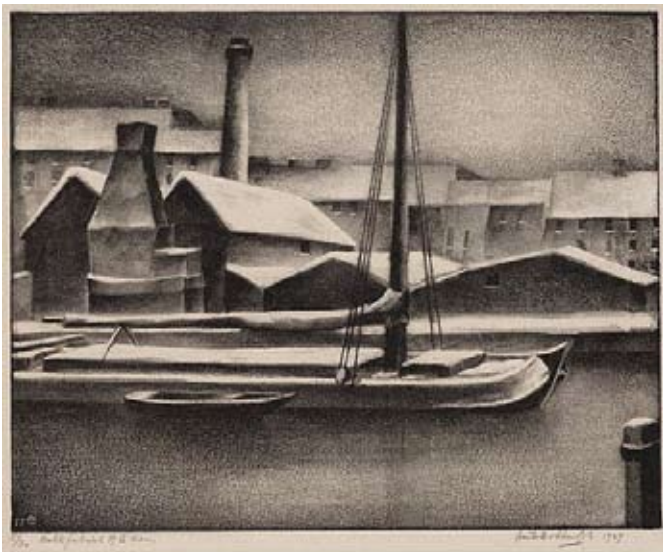
Rechts: De Zaaier en de onttakelde Bijkerk, eenzaam aan de al voor de helft gedempte Kwakerspoel. Op de achtergrond de Tollensstraat.

vervaldag niet meer verlengd zou worden. Voor de eigendomspercelen begon een langdurige reeks onderhandelingen teneinde die in handen te krijgen, zodat een aaneensluitend bebouwingsplan ontwikkeld kon worden. De molens waren het eenvoudigst weg te krijgen en tussen 1880 en 1890 zijn ze bijna allemaal verdwenen. De Jonge Frederik was in 1832 al gesloopt, de Nachtegaal in 1838, de Boterton was in 1846 naar elders verplaatst maar de opstellen bleven industrieel in gebruik en de Koning Salomon haalde als enige precies het jaar 1900. De Vrouwe Anna Maria kreeg in 1855 nog vergunning op stoomkracht over te schakelen maar was toch vóór 1890 al verdwenen. In 1874 was in een niet met name genoemde molen brand uitgebroken die in nagenoeg de hele stad te zien was geweest. Dit was de eerste brand die de kersverse beroepsbrandweer bluste.

Vooraf de bedrijven aan de Lange Bleekerssloot en -pad,

meestal op eigen grond, bezorgden de gemeenteraad hoofdbreken en in 1893 mondde dat uit in een wet die het Amsterdam mogelijk moest maken ‘in het algemeen belang’ de gronden te onteigenen. Zodra weer een deel in eigendom overging werden de plannen voor dat deel uitgevoerd en als we bezien dat de onteigeningen tot 1923 uitliepen – namelijk die langs de De Clercqstraat – en de bebouwing daarvan tot 1929 uitgesteld werd kunt u zich voorstellen dat het in die nieuwbouwuurt lang een chaos geweest moet zijn. Die vertraging was voor een deel te danken aan de halstarrige weigering van de Gipsfabriek om het veld te ruimen, anders dan tegen een gigantisch

hoge vergoeding. Na lang oponthoud en debatteren gingen de gronden voor een veel te hoog bedrag naar de stad over. In 1882 kreeg de gemeente de tuin Claudius Civilis in handen en na de sloop werd begonnen met de aanleg van de Kinkerstraat en Da Costastraat. In 1886 werd van de Kwakerspoel vast 5000m² gedempt waarop in 1886-89 de gebouwen en stallen van de Stadsreiniging werden gebouwd (Tollensstraat), in 1893 aangevuld met nog meer opstallen tot de Kwakersstraat. Dat lukte pas nadat vanaf 1890 de hele Kwakerspoel

Boven: De Korte Bleekerssloot in 1894 met geheel rechts de onttakelde Koning Salomon. Midden achter de Victor op de schans, precies vóór de Westertoren

Links: De Gips- en kalkfabriek aan het einde van het Lange Bleekerspad.

gedempt werd. De doorvaart naar de Singelgracht verdween door de normalisering van de schans en singel, wat resulteerde in de Nassaukade. Na onderhandelingen met het kerkbestuur van De Liefde, die in 1886 aan de Bilderdijkstraat een nieuwe kerkgebouw neerzette maar de begraafplaats nog steeds gebruikte, kwam de grond daarvan in 1912 aan de stad en kwam daarvoor in de plaats o.a. het Bilderdijkpark (1926). In 1892-93

Boven: De in de plaats van De Liefde gebouwde H. Nicolaas en Barbarakerk, gezien over de Pekelharinggang. In de volksmond bleef het De Liefde. De plaats was zodanig gekozen dat de kerk later aan de Bilderdijkstraat zou liggen.

Rechts: De stoomzagerij Vrouw Anna Maria in 1890, met op de achtergrond de bebouwing van de Da Costakade.

werd een brug gebouwd in het verlengde van de gedempte Rozengracht en de Lange Bleekerssloot gedempt, waarop begonnen werd met het rooien van de De Clercqstraat die via de nog te bouwen Wiegbrug (1904) zou aansluiten op de gemeente Sloten. Als u zich afvraagt wat het belang daarvan was, is het nuttig te weten dat er een concessie was gegeven aan de N.V. Electriche Spoorweg Maatschappij voor een tramverbinding met Sloterdijk, Haarlem en Zandvoort. Die maatschappij zou o.m. de brug over de Singelgracht zelf aanleggen en de gemeente maakte daarom enige haast met de aanleg van de De Clercqstraat en de Wiegbrug. Op de in bezit gekomen gronden werden zo spoedig mogelijk percelen voor woningbouw geroid en verpacht of verkocht. Ook werden de Bilderdijk- en Da Costagracht aangelegd, waarvan de laatste in 1897 einde-

lijk de aansluiting op de Hugo de Grootgracht kon krijgen. Het hele ‘masterplan’ werd zeer langzaam en stukje bij beetje verwezenlijkt. De nieuwe rondweg rond de stad, de ceintuurbaan – die hier Bilderdijkstraat zou gaan heten – kwam uiteindelijk pas in 1947 helemaal gereed, maar dat lag aan de beheerders van het Vondelpark én de Tweede Wereldoorlog en niet aan vertraging in de Kinkerbuurt.

Het deel van de nieuwe buurt dat ter plaatse van de Kwakerspoel ontstond, nl. Potgietenstraat (= Kwakersdijk) en Da Costastraat, was oorspronkelijk gereserveerd voor de van de Prinsengracht te verplaatsen groentemarkt. In de loop der jaren veranderden de plannen echter en kwam de groentemarkt aan de Marnixstraat. Daarvoor werden in 1892-93 vijf

insteekhavens gegraven tussen Singelgracht en Marnixstraat, op een deel van de grond van de geruimde gasfabriek. Met de vrijgekomen grond werd de Lange Bleekerssloot gedempt. Dat dit een slechte greep was bleek al snel aan de chaos die dagelijks in de Marnixstraat heerste en in 1934 verhuisde de groentemarkt naar de Centrale Markthallen aan de Jan van Galenstraat. Maar ook in de Kinkerbuurt zou deze markt een kort leven beschoren zijn geweest!

Boven: De Da Costagracht in 1959, gezien vanaf de brug in de Potgietenstraat naar het noorden.

Links: De Stadsreiniging in vol bedrijf. De gebouwen links staan aan de Tollensstraat en beschikken aan de achterzijde over een eigen kade aan de Bilderdijkgracht.

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Muis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengieter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- * Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijkenlanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfozes, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- * Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem (komt herfst 2023)